

NÉMETH JÓZSEF

Hét év

EMLÉKIRAT AZ I. VILÁGHÁBORÚRÓL
ÉS AZ OROSZORSZÁGI HADIFOGSÁGRÓL

(Részlet)

Acsinszk (1918. március 28.—1920. június 13.)

Ez a kis tatár eredetű járási központ lett legizgalmasabb s leghosszabb hadifoglytáborom.

Még az állomáson voltunk, mikor néhány magyar kommunista kijött hozzánk, s a parancsnoki vagonban elbeszélgettek velünk. Az én társaságomba egy jóképű fiatal cipész, kolozsvári fiú került. Tetszett neki, hogy Kolozsvárról tudtam neki beszélni. Ki is nyílt a szíve. Elmondta, hogy Acsinszkban ők, a magyar kommunisták az urak. A táborban egy Kiss nevű budapesti patikus a főnök. Ha az egyesületben mulatság van, övék a vezetés, kedvükre udvarolnak a legszebb orosz asszonyoknak és lányoknak. Jaj annak a muszkának, aki ebbe nem nyugszik bele. „Azt kipofozzuk” — mondta nevetve.

Íme, így festett az első kommunistáink szereplése. Pusztán hatalmi kérdés volt, nem pedig meggyőződés. Természetes, az volt az óhajuk, minél több hadifoglyot megnyerni a kommunizmusnak, hogy erősödjék. Mi tisztak, figyelmeztettük őket, hogy mi itt idegen országban vagyunk, semlegesek tartozunk maradni, bármi legyen is a véleményünk. Bár ekkor megfogamzott a mi agyunkban is, nem lehetne-e nekünk is egy hatalmas szervezetet alkotni, mint eddig a cseh és lengyel légióké. De ahhoz a tisztikar — osztrák, magyar, török, birodalmi német — túl vegyes volt, ráadásul legénységünket a kommunizmus, meg a szervezett szociáldemokrata párt elhódította tőlünk, elkésztünk a gondolattal. Már a következő nap az acsinszki kommunista párt megbízottjai fölkerestek bennünket, s nagy szónoklatok közben levagdalták csilagjainkat a blúzokról. Nekem többek közt azt szavalta egy hatalmas termetű muszka, miért fogadtunk szót a mozgósítási parancsnak, miért nem tagadtuk meg azt. Mosolyogva feleltem: akkor egyszerűen agyonlőtték volna! „Mindenkinek ezt kellett volna tenni — felelte —, akkor az agyonlövés sem sikerült volna.” Hát ezért kár szólni, főleg utólag.

Nagy kocsikon szállították be holminkat a városon át a gorodokba, s minket, öregebbeket a volt orosz tiszti lakások közül egybe helyeztek el, a többieket egy üres kőlakantnyába. Néhány földi barakkban már volt némi legénység is.

A város maga hepehupás, több patak, vízmosság tagolja fel, mégis nagyjában a Csulim felé lejt, honnan nyáron feltűnően festői képet nyújt.

E kis tatár hely jelentőségét az adta meg, hogy az ún. szibériai trakton — országúton — feküdt a tajgában, egyenlő távolságra Krasznojarszktól és Tomszktól.

A háború első éveiben a kicserélendő hadifoglyok gyűjtőkórháza lett. A kommunizmus előtt 2 rendes és egy tábori ezred (földi barakkok) székhelye. A földi barakkok palánkján kívül az erődítések, sáncok mindenféle fajtáját mutatták be itt az orosz katonáknak. Bent a laktanyákban is még számos szemléltető kép megvolt, mikor mi odaértünk. Egyébként a kommunizmus idején teljes hanyatlásnak indult. Katonaság alig volt a gorodokban s a városban.

A Csulim széles, elég sekély, de igen gyors rohanású folyó, a Tiszánál is szélesebb, pár száz kilométerrel alább a Tomba ömlik. A gorodok a Csulim lapos, fekete homok, meredek szegélyű teraszán épült, az ún. fellegvári teraszon. Schwarz után sokszor úgy képzeltem, hogy innen a turkesztáni és nyugat-szibériai alföld síkságát borító beltengeren, a Kaszpi-tó—Fekete-tengeren át a magyar medencét borító Pannóniai tengerbe lehetett átmenni; tehát a Budai hegyek lakói ugyanazon tenger partján élhettek, mint az acsinszkiak. Ha tehát Schwarz föltehetné, hogy Mongóliából a Bering-szoroson át, sőt a mandzsu és japán partokról a Kuro-tívon át mehettek mongol fajtájú emberek Amerikába, akkor én még inkább föltehettem ezt nyugat felé. Turáni ábrándjaimat szöhettem tovább, de most már csak szűk baráti körben, vagy éppen magamban.

Első berendezkedésünk. 2 török őrnaggyal lakom

Mi, idősebbek, egy orosz tisztí pavilonban kaptunk lakást. Az én szobám az I. emeleten volt (4 ágyas szoba). Alig voltunk készen az elhelyezéssel, máris a szomszéd szobában lakó török őrnagyok, Ali és Riza bej meghívtak, valószínűleg azért, nehogy más valakit tegyenek hozzájuk.

Április és május hónapom tehát túlnyomólag török miliőben telt el. Különösen sokat mesélt Riza bej különböző élményeiről, főleg mosuli útvjáról. Igazi európai műveltsége egyiknek sem volt, de azért szívesen hallgattam őket. Rendesen papucsban vagy harisnyában üldögéltünk az ágyon, s úgy diskuráltunk, s el-elteázgattunk. Dohánnyal sokat foglalkoztak — szagosították. Egy-kétszer a szabadban rizst főztek tejben és vajjal. Az ő révükön a kis török kolónia minden tagjával gyakran elbeszélgettem, különösen Hasszán bej tetszett nekem, huszár százados volt, a legtekintélyesebb és -intelligensebb valamennyi között. Később előadást tartott az új török mozgalom diadaláról, melyben részes volt. Komoly, képzett ember volt Ahmed bej, diarbekiri katonai iskola tanára és még sokan mások, főleg fiatalok.

Valamennyien új török módon éltek, vallási szertartásaikat nyilvánosan nem végezték, mint az Acsinszokban a tatárokhoz beosztott kurdok, vagy a köztünk levő Esszad aga.

Itt kerültem össze Korkoványi Ákossal, műegyetemi adjunktussal s Újhelyi Bandival, min. tisztviselővel, Szedlacsek (később Újhelyi) mérnökkel, Ivipovich t. huszár főhadnaggyal, legközvetlenebbül Palotai Dénes keszthelyi gazd. akad. tanárral. És sok mással, akikről még itt vagy ott szó esik. Általában acsinszki tartózkodásunkat az jellemzi, hogy mint egy nagy család tagjai, testvéri, melegebb viszonyt tartottunk fenn. Hol voltak az első évek jegyzőkönyvei, örökös vitái? Mindenki egy kissé megviselt, megtört lett, s rész-

véttel tekintett a másokra. Különösen erős nemzeti érzés fűzött össze bennünket, éspedig osztálykülönbség nélkül. De ez egyelőre még nem érvényesült, mert hamarosan elkezdett hír szállni, hogy megyünk haza.

Hiszen a breszt—litovszki békét már januárban aláírták: már ez volt a főérvünk Kőszegváryval a transzport továbbításánál. Hamarosan megkezdte működését egy osztrák—magyar, és e fölött egy orosz orvosi bizottság. Mint utólag hallottam Schrausz-Sényi Palitól, előre megbeszélték a mi orvosainkkal, hogy erős érmeszesedéssel, szívbajjal fogadjanak el invalidusnak. Meglepett tényleg, hogy mennyi bajt igyekeztek szuggerálni a mi orvosaink: lépduzadást, fejfájást, szédülést stb. Menten beírtak invalidusnak, s erre az orosz bizottság elé kerültem, biztos voltam a dolgomban, hiszen már 45 éves múltam, s negyedik éve kínlódtam a fogságban. De annál inkább megdöbbenett, mikor az orosz egyenruhás orvos megtapogatta halántékom, nyakam és könyököm, kissé hallgatta szívemet, s bediktálta az írónak: arterioszklerózis.

Jól nézek ki, tehát eddig erős szervezetem is megrokkanni készül. Haszán bej mondása jutott eszembe, aki a törökökre gyakran alkalmazta e mondatát: „machina bozuk” (a gép — itt fej — rossz, romlott). De még jobban megjegyeztem szegény Kovács nevű jegyző barátom (Győr-Moson m.-i, a Duna mellől) hirtelen halála. Valaki szerzett egy kis mandzsúriai szeszt (szpirtet), és egy-két pohárral ő is ivott. Szóval mulattak, de reggelre meg is halt. Még fagyos tél volt — április lehetett —, s holttestét a gorodok egyik kis volt istállójának (nagy ól?) szalmájára tették. Ott feküdt dísztelenül. Egyedül kerestem föl, s felháborodtam, mikor a kis helyiségben a szalmán ruhástul fekvő kedves társamat láttam, s körülötte néhány csomó „kutyaszar” hevert.

Ráadásul több napig nem temették el.

A kosztot közös konyhákról kaptuk. Egy jó öreg bihari népfölkelő hozta el az ételt, s takarított ránk — jóformán ingyen, csak húségből. Nagyon becsülte az urakat, ő még nem elvtársazott, mint a legtöbb. Legényeink úgy kerültek el a kommunizmust, hogy szervezkedtek, mint szociáldemokraták. A szakszervezetbe beléptek. Időnként összejöttek az egyesületben, s tanácskoztak, szórakoztak.

Rendesen jöttek propagandaszónokok is. Emlékszem, mikor egyszer én is ott voltam, néhány színész, sőt egy középkorú színésznő is jelen volt. Ez utóbbi különösen lelkesedett a kommunizmusért.

A város a kommunizmus alatt külön köztársaságként viselkedett; költészetét maga állapította meg, jó színházat, zenekart tartott fenn, iskoláit — elemitől a szabadegyetemig, tanfolyamokig — maga tartotta fenn. A város élén egy volt tanító állt, körülbelül 40 éves férfi. Nem szép, himlőhelyes, széles arcú, szőke hajú, izmos, közepes termetű. Kétszer találkoztam vele. Egyszer küldöttséggel voltam nála, hogy a tisztii pavilonból ne tegyenek ki bennünket. Meglepett az az egyszerűség, amellyel ez a derék ember mások előtt szerepelt. Természetesen minden fegyveres őrség nélkül járt-kelt. Hivatalában halványkék kartoningben láttam. Elöttem éppen egy orosz katona kért szabadságot. Kikérdezte, hová megy, miért. Majd kiadatta neki a kis könyvecskéjét. Ez az ember föltétlen imponált, nekem valahogy II. Józsefet juttatta eszembe: a hatalom arra való, hogy szolgálhasson az államnak, a népnek. Majd rövidesen egy küldöttséggel jött megvizsgálni lakásunkat, fekete téli kabátban, puha nyakú ingben, puha fekete kalapban, csizmában. Mosoly-

lyal viszonzta köszöntésünket. S nem tett ki egyelőre a lakásból. Ő talán már tudta, hogy invalidustranszporttal küld bennünket haza. A „tovaris kommandant” tényleg „társ” volt.

Mi ekkor nem voltunk őrizet alatt. A gorodok és tábor területén szabadon mozogtunk. Amint verőfényesebb lett az idő, a város lányai, mamái meglepő nagy számmal jöttek ki korzózni, a fiatalabbak közül nem egy hamarosan szerelmes lett valamelyik kis szőke, szeplős, egészséges képű „Szonjá”-ba, s vígan flörtöltek.

Ebből a tavaszi hangulatból néhány apró mozzanat jut még eszembe. Egy Pálffy nevű volt tengerészkatona, őrmester csatlakozott hozzánk, mikor Palotai Dénessel a gorodok kertjében sétálgattunk. A tiszti jelvények már nem voltak láthatók, s a legénységeket arról lehetett megismerni, hogy jobban voltak öltözve. Pálffy is jobban nézett ki, mint mi. Nehezen indult meg a beszélgetés, mert féltünk, hogy kommunista, és elszóljuk magunkat. Nagy kerülővel jutott csak céljához. Elmondta egész élettörténetét, majd krasznójarszki fogságának első idejét. Hogyan fogtak össze magyarok ott és harcot kezdtek a kiütéses tífusszal. Úgyhogy minden nemzetiségből több halt el, mint a magyarból.

Örömmel hallgattuk öntudatos magyarságának emlékeit: végre előállt a kérdéssel, mondjuk meg neki, milyen állást foglaljon el a kommunizmussal kapcsolatban. Nekünk nagyon óvatosan kellett hozzászólni, mert hátha „agent provocateur”-rel van dolgunk. Kezdtük a kommunizmus előnyeit. Sok szép tana van, ott van a testvéri szeretet, mindenki egyforma című, a föld, víz, levegő, a föld belseje (Lenin meghatározása) mindnyájunké, közös. Mindenik község maga igazgatja dolgait stb. Mindez nagyon szép, de — jött a szokott s betanult frázis — mi idegen nemzet fiai, itt semlegesek tartozunk maradni. Mi haza akarunk menni a családunkhoz, oda, hol megértenek minket. Egy ilyen forrongó országban minden bizonytalan, polgárháború fenyeget. Ott vannak a fehérek, a csehek, a japánok stb. Sőt, a világháború ide is eljőhet újra. Mint hadifoglyoknak, hazai törvényünk is azt parancsolja, hogy ne avatkozzunk bele. Nem tudom, mi lett ebből az értelmes, jóképű magyar áltisztból, hamarosan eltűnt. Az a benyomásom, hogy ilyen energikus, parancsoló természet végre is kommunista lett, mert ott találta meg érvényesülését. Mint annyi sok, jobb sorsra érdemes magyar.

A szomszéd orosz tiszti pavilonban néhány fiatal praporscsik vizitelt nálunk. Óriási meglepetés! Visszaadtuk parádéban (zöldes színű sportruhában) a látogatást. Elég szépen voltak még bebútorozva hozzánk képest. Mutattak a frontról magyar névjegyeket; elmondták, hogy 1917 nyara óta hogyan állt meg a harc, hogyan jártak át egymáshoz barátkozni. Egyik fiatalember német nevű észtföldi birtokos család sarja, ennél brillíroztam finn tudásommal és rokonságunkkal. Meg is hívott, hogy háború után keressem föl. Ők maguk sem tudták, mit hoz rájuk a kommunizmus. Egyelőre meglapultak, a derék tanító elvtárs nem bántotta őket.

Egyébként akármerre fordult az ember, a vagyon pusztulása, a bizonytalanság érzése volt a legfeltűnőbb. A gorodok közepén volt egy üres ház. Angol klozetjei eldugultak, befagytak, a rondaság piramist alkotott az ülökén.

A gorodok templomának keresztje a bádogtető egy részével a földön hevert, istentiszteletről szó sem volt.

A falakon többféle csúnya rajz (nemi szervek) magyar feliratokkal.

Kiss patikust, a magyar kommunisták parancsnokát sokszor láttuk elegánsan kocsizni, húsvétkor még szinte mámorosan is.

El lehet képzelni, milyen örömmel írtam haza a tudósítást, hogy hamarosan útra kelünk. Tényleg, május 27-ére kocsikon, gyalog kivándoroltunk az állomásra — kellemes tavaszi időben. Eladtam a pokrócomat — 100 rubelért, kaptunk a Vöröskezesztől vagy orosz parancsnokságtól 150 rubelt; összesen mintegy 300 rubellel a zsebemben mentem ki az állomásra, abban a boldog hiszemben, hogy egy hónap múlva otthon leszünk. Voltunk vagy 600-an. Vagy 20—30-an szép, harmadosztályú kocsit kaptunk, öregebbek, köztük a két török őrnagy is.

Érzékeny búcsút vettünk a fiataloktól, akik nem kerültek bele a transzportba. Egy Károly nevű, szervezett szocialista munkás, 30 év körüli, erős, budafoki lakos, képes volt egy orosz szerét bevenni: olyan sárgaságba esett tőle, hogy még a szeme is teljesen sárga lett. Valószínűleg akkor adtam el az ágyamat is.

Május 27.—június 20.: vagonban

Az első nap örvendetes izgalomban telt el. Szép, leveles dohányt vettem (1 font 5 rubel) és ennivalót az útra. Este Mihályi elvtárs búcsúzóul előadást rendezett több társával. Állítólag hivatásos színész volt: ha jól emlékszem, monológot és társával dialógot adott elő. Aztán lefeküdtünk, s reggel csudálkozva ébredtünk arra, hogy még mindig a tágas acsinszki állomáson vagyunk. Mohón olvastuk az újságot, valamit jeleztek a csehekről, hogy baj van velük. Mariinszknál (előttünk 100—200 km-re). Egyelőre jókedvűen vettük a dolgot. A szép tavaszi napon elsétáltunk a közeli erdőbe, Port-Arthur szegényes házai között vagy egy felduzzasztott malomtó partján ábrándoztunk a hazaérkezésről. Már ezen a napon fogadtam, hogy elsején, hétfőn is itt leszünk még.

Vonatunk az állomás keleti részén állt, hol egy ezrednek élelmezési állomás, pihenőhely, klozetek épültek, úgy látszik, közvetlen a háború előtt. Onnan szoktam előre menni, társaim, főleg a törökök megbízásából „nyelvet fogni”, azaz híreket gyűjteni. Órákat töltöttem el itt, de szerényen a háttérben maradva. Itt ismerkedtem meg egy magyar vöröskatonával, aki, nem tudom miért, felém, mint régi ismerőshöz közeledett. Mondta, hogy Marinszknál a csehek a tomszki „fehérekkel” támadják a vörös állásokat. Most a közlekedés megállt, csak a frontig s onnan vissza jönnek a vonatok.

Itt láttam a szovjet gyengeségét. Szibériában, ahol az eszmék csak az egy szál vasút mellett hódítanak, több száz kilométerre fekvő városok mind külön kis országgént rendezkedtek be. A mariinszki frontra elment ugyan néhány harcos a szomszéd Bogotolból, s a legtöbben Acsinszkból, de ámultam, mikor az acsinszkiak nagy reménykedésére jöttek ugyan a krasznojarszkiak, de vagy 3 vagonban 15—20 ember lehetett, s azokon sem látszott, hogy katonák. Egy öblös hangú szónok nagy beszédet vágott ki, s fogadkozott, hogy elbánnak a csehekkal. Általában a szovjet első emberei inkább írók, szónokok, mint katonák voltak. Az acsinszki népbiztos-tanítónk bizonyára megtett mindent a front érdekében, de ő maga nem értett a háborúhoz. Egyik nap, amint várom a híreket, hozzám csatlakozik vöröskatona ismerősöm és kísér a vonatom felé. Természetes, dohánynal megkínáltam. Közben elmondja, hogy a fronton nem jól megy a dolog, a muszka katonák megszőknek. Most is azért jött egy társával, hogy 3 muszka szőkevényt Acsinszkba kísérjen. Az volt a pa-

rancsuk, hogy amint az állomásról a városba vivő erdei gyalogúton hajtják a 3 összeláncolt foglyot, hátulról lőjék agyon őket. Megtették? — kérdem elborzadva. Igen, pedig könyörögtek, de parancs — parancs!

A szovjet tehát külföldi elemekben, főleg a magyar katonák hadi „erényei”-ben nyert magának értékes támogatást.

Július első hetében most már mind türelmetlenebbül vártuk a fronthíreket. Az állomás előtt forró hangulat uralkodott az összegyűlt tömegben. Egyszer egy szálas, elég intelligens oroszral kezdtem diskurálni. Elmondta, hogy ők, oroszok, már elbántak a dinasztiaival, s megcsinálták a népszabadságot. Most már csak az van hátra, hogy a németek is üzzék el „Krovavij Vilgelm”-jüket (véres Vilmos), s az osztrákok Károlyt. Beleszóltam, hogy nálunk más ám a helyzet, mert ott az uralkodó az országgyűléssel együtt kormányoz. Ott tehát legföljebb a minisztérium bukik meg, nem az uralkodó. Nézett rám értetlenül. Közben én találtam említeni, hogy a magyar országgyűlésen a kormánynak erős többsége van. Erre ellenségesen támadt a magyarság ellen, szerinte a magyarok a legkegyetlenebb nép. Én védtem őket. Otthon szerény, dolgos, jólelkű a magyar, az orosz hadifoglyok bizonyára dicsérni fogják őket, jobban, mint a németeket. De — mondom — a fronton az a feladatuk, hogy az ellenséget legyőzzék, tehát kötelességből kegyetlenek is, ha parancsolják. E vita folyamán hatalmas tömeg gyűlt körénk, s az én muszkám hangosan kezdett vitatkozni, mire én jónak láttam eltűnni, s ezentúl meghúzni magam a török urakkal a vagonban. Kezdték már nagyon ismerős lenni, másrészt jó híreket már nem vártam a mariinszki frontról. Ekkortájt jött a városi szovjettől felszólítás öreg alezredes (morvaországi) vonatparancsnokunkhoz, hogy rendelkezésünkre bocsát vagy 50 fegyvert, mert a tömeg esetleg megtámadhat bennünket, s ők, távol lévén tőlünk (5—6 km), nem védhetnek meg.

Parancsnokunk azonban visszautasította ezt az ajánlatot, s a fegyvereket nem engedte be a vonatba, hanem valahol az állomáson helyezték el.

Az acsinszki főállomáson eltöltött három hetünkéből még a következők emlékeztetésekre rám nézve.

Egyszer a szép tavaszi időben kint hevertem egy bokros, vadrózsás lejtőn magánosan. Nem messze tőlem, a bokrok közt, két magyar beszélgetett. Az egyik már szervezett szocialista vagy talán kommunista volt, a másik valami uradalmi cseléd. Az első ezt a cselédet igyekezett felvilágosítani s megnyerni a szocializmusnak. Ez nem is volt nehéz, hiszen a kizsákmányolás tényét a 20 krajcáros napszám, az elbocsátással fenyegetés, esetleg megverés stb. eléggé igazolta. De ugyanez a tiszték ellen is izgatott. Ők kapták a fronton a jó fizetést, hogy a legénységet a halálba kergessék. Revolverrel fenyegettek, ha nem mentünk, hányat lelőttek közülünk csekély okból!

Mély hatást tett rám ez a kétféle diskurzus. Itt láttam, hogy a maguknak társadalmi pozíciót kitűző zsidó tisztjeink vagy legényeink (az ottani zsidóság is támogatta titkon) hogyan nyerik meg előbb a szakszervezeti munkásokat, s ezek révén meg a mezőgazdasági egyszerűbb cselédséget. Ez a recept emelte a zsidó patikust, Kisst a kommunisták élére Acsinszkban, ennek segítője lett Mihályi elvtárs, a zsidó színész, akivel még később lesz dolgunk. A másik nevezetes dolog a török urak egyik szolgájának halála. Nagyon derék, hűséges ember volt, ingyen szolgálta ki az urakat. Külön előre jött a legénységi vagonból, ahol talán a kurdokkal volt együtt, naponként többször megtette ezt az utat. Mulattunk rajta, hogy a gőzöst (mozdonyt) „kazán”-nak

hívta. „Kazán galdi!” (Mozdony jött!) Egyszer aztán a kazán keresztülment rajta, mikor nem vette észre, hogy a szomszéd vágányon vonat jön. Azonnal meghalt. Sokáig fájó szívvel emlegettük. Este gyakran elnéztük a kurdok imáját: a férfiak sorban állva egyszerre végezték — néma csöndben, de annyi testmozgással, hogy mint tornatanár arra gondoltam, hogy Mohamed próféta vagy valamelyik elődje föltétlenül bölcsen rendelték el ezt az imát, hogy forró vagy szubtrópusi rest híveik el ne renyhüljenek.

Mikor a csehek legyőzhetőse nem látszott valószínűnek, többen a társaim közül arra gondoltak, hogy a Csulimon, Tomon az Obba eveznek le. Jöttem hozzám, hogy mit csináljanak. Egy halász kész eladni nekik egy-két csónakot, azt élelemmel megrakják, s megyünk. Sajnos, itt is kénytelen voltam lebeszélni őket, mert a szibériai folyók északra folyván a legszerencsésebb esetben is — ha a parti hatóságok nem fognak el — csak Obdoszka jutunk, s bele a kegyetlen sarki télbe. Mit csinálunk, ha vihar jön, ha kifogy az élelmünk, ha tél köszönt be? Nekem sem volt már téli pokrócom, csak egy vékony nyári. Talán, ha tudtuk volna, milyen sors vár ránk, megreszkiroztuk volna.

Engem még egy kínos veszteség ért. Az orosz katonaklozetten kiesett a tisztinadrágom zsebéből dugóhúzó hazai késem, amellyel immár negyedik éve nap nap után étkeztem. Szerencsére még megmaradt a tábori evőeszközöm: összehajtható kés és villa (a kanál már előbb elveszett).

Június 10—18-a között, melyik nap, nem tudom, parancs jött, hogy a szállítmányunkat húzassák fel Acsinszk II. állomásra, honnan ágazott ki a minuszinszki vicinális (valami 90 km hosszú szárnyvasút, amelynek elkészülését a háború kitörése meggátolta). Ez az állomás vagy 100 méterrel magasabban fekszik Acsinszk I-nél. Gyönyörű erdei úton haladtunk fel fogaskerekű módjára, sokan kint álltunk a peronon. Már a város közelében voltunk, mikor egyszer csak hirtelen megállt a kocsink, s majd kezdtünk visszafelé menni. Az előttünk levő kocsi egyike elszakadt, s az egész szállítmány lefelé kezdett rohanni. Itt láttam, mit tesz a lélekjelenlét. Lorenz nevű orosz parancsnokunk (egy balti orosz ezredes fia, aki Moszkváig kísért volna, s onnan haza törekedett) azonnal észrevette, s elkiáltotta magát: fékezni! Ő maga is átugrott a szomszéd kocsiba, ahol fék volt, s lefékezett. Mi már a peronon készen álltunk a leugrásra, de szerencsére sikerült megállítani az egész vonatot.

Acsinszk II-ben tovább maradtunk a vagonban, s nap nap után bejártuk a ligetes környéket, lábvizet vettünk egy 4-500 m-re folyó hegyi patakban, mostunk is (ott lent a tóban végeztük). Egy pár nap múlva egy páncélvonattá szerelt mozdony és szerkocsi jelent meg az állomáson. Homokzsákok védtek a deszkafalakon kívül a gépfegyveres osztagot; majd lement Acsinszk I-be.

Június 18—19-e közti éjjel (lehet, hogy előző éjjel) erős lövöldözést hallottunk a városból. Utólag tudtuk meg, hogy derék tanítóbiztosunkat a gorodok temploma és kórháza közötti téren a fehér felkelők megölték. Nagy diadallal jöttek hozzánk is — civilben, de szuronyos puskával —, s lelkendezve mesélték a dolgot. A nap folyamán jött egy ilyen részeg népfelkelő is, s nagy megrökönyödésünkre időnként fölemelte puskáját, s lőtt. Nem célzott, de mindenfelé járó-kelő foglyaink veszélyben voltak. Én a vonat végénél álltam, ott ment el mellett, s nem messze tőlem kezdte el a lövöldözést. Meglátta ezt Lorenz, és szemén láttam megcsillanni a határozottságot. Azonnal gyors, halk lépésben utánaelopózott, elkapta tőle a fegyvert, s szigorúan ráparancsolt, hogy hova menjen. A részeg kissé handabandázott még, de Lorenz fenyegetésére magához tért.

Este 10 óra tájban hirtelen durva parancsszavak riasztottak fel. „Heraus! Alle! Sofort!” Mind ki, azonnal! Sötét volt, a vonatunk végeit nem láttuk. Egy árok volt a vonat mellett, ennek a túlsó partjára sorakoztattak bennünket. Mi épp ott álltunk, ahol a minuszinszki vasút mozdonyfordítójának gödre állt, s mellette az egyik hatalmas öntöttvas cikk. Erre állt fel egy cseh katoná, s szavalt ott nekünk vagy 10 percig. Soha életemben embert oly szemtelennek, gyűlöletesnek nem láttam. Elmondta, hogy ő is a közös hadseregben szolgált, mint altiszt. De „Masaryk apánk” kivívta a függetlenséget, s most mennek haza. Mindenkit legázolnak, aki útjukba áll. Különösen a magyarokat. A csehek hősök mind, Mariinszknél tönkrevérték a „magyarokat”. Nem kímélik meg őket. Végtelenül bántott e hetyke ember szemtelenkedése az invalidusokkal szemben. A térdeim megremegtek az indulattól, le kellett ülnöm. Azt is elmondta e szájas fickó, most végigkutatják a vagonokat, van-e fegyverünk, van-e kommunista köztünk, mert ha igen, akkor megtizedelnek, nem, megharmadolnak bennünket. Tudtam, hogy fegyverünk nincs, ha csak ők nem csempészték be néhányat, de hogy kommunista nincs-e köztünk, abban nem voltam bizonyos. A nap folyamán a várostól az erdős keleti hegyek irányában sok lövöldözést hallottunk, Acsinszk II. közelében is vonult vagy 30 cseh lovas a szomszéd faluig. Dé pár óra múlva jöttek vissza nótaszóval (többek közt magyarban is ismert dallamot — azt hiszem: Káka tövén költ a rucát) — énekelték.

Végre vagy kétórai tortúra után elvonultak. Csak utólag tudtam meg, hogy a vonat végén gépfegyverek voltak felállítva, és hogy csak az orosz fehér parancsnok közbelépése mentett meg bennünket a megharmadolástól.

E napokban történt, hogy egy keleti (kainszki?) transzport — jórészt németek, de közéjük furakodott Balogh Tuta is (a Tuta csak cigányosan gúnynév) — Acsinszkon még mielőttünk elvonult, de Mariinszk mögött rekedt.

A birodalmi németeknek valami orosz pénzt hamisító nyomdájuk volt, ezért Acsinszkba rendelték a szállítmányt a csehek, s ott felhívták, hogy adjanak át minden pénzt, mert akinél találnak, agyonlövik.

Egy párnak be volt varrva a ruhájába, s kényelemből, meg bízva abban, hogy nem találják meg, nem jelentkeztek. Balogh T. elbeszélése szerint hármat azonnal agyonlőttek, s elföldelték őket az erdő szélén.

Még vagy 4-5 napig ott maradtunk, s aztán jött a parancs, hogy a szárnyvágányon átvisznek a tábor alá, egy kis falu szomszédságába, s onnan megyünk vissza a földi barakkokba. Nekünk, tiszteknek megengedték, hogy a palánkhöz legközelebbi kőlaktanyában keressünk helyet. Ott szálltuk meg az épület nyugati felét — a másik üresen maradt.

Keserves érzésekkel, könnyezve vonultunk fel a dombnak cókókunkkal, tömtük ki szalmazsákunkat, s helyezkedtünk el egy legénységi terem Csulim felé néző oldalán.

Újra őrség vigyázott ránk, de most már pénz nélkül, otthoni összeköttetés nélkül, rossz kincstári kosztra szorultunk, s napról napra vigasztalanabb lett a helyzetünk. Mint a cigányok, kezdtünk élni, már megszoktuk a 6 heti állomási idő alatt is. Ha levittek fürödni bennünket a Csulimra — négyes sorokban, 10—20 fegyveres kísért, többnyire mezítláb, alsó fehérneműben, kalap, sapka nélkül. Tiszt és legénységi között általában az a különbség kezdett beállni, hogy a legénységi elegánsabb vagy legalábbis gazdagabb, mint a tiszt. Nekem is jó segítségül szolgált ez időben volt antipichai szakácsunkkal, Laug-

bein Józseffel való találkozásom. Úgy emlékszem, kétszer is kiségitett 100—100 rubellel, amelyet itthon a feleségem elküldött az ő szombathelyi feleségének koronában.

De kellett is a pénz, mert az állomáson sok elfogyott, másrészt télire kellett berendezkedni, éspedig egy kínai takarót vettem 35 rubelért Schummel Sándor volt családtagomtól. Ezt hálósáknak varrtam össze, s nagyon jó szolgálatot tett egész hazatérésemig (1921. nov. 18-ig). Nagy előnye volt, hogy féreg nem tudta bevenni magát, különösen poloska ellen voltam biztosítva. Ha hozzáveszem, hogy szakáll, bajusz, haj, illetve szibériai sapka (füles) védte a fejemet, a poloskáknak alig maradt hely, ahol hozzám férhettek.

Vettem még egy pár viselt télicipőt is — a jó nemezcsizma helyett, amelyet bolond fővel szétvagdaltam a hazautazás örömére. Igaz, hogy négy telet becsületesen kiszolgált, és elég idomtalan fejű, s rongyos szárú lett.

A nem invalidusok nem nagyon örültek a fordulatnak, mert szabadon éltek, mint hal a vízben, s egy-két Szonja mindig akadt, akivel a szerelem iskoláját járhatták. Most ők is szurony alá kerültek, s a Szonjáiék nem léphették át a gorodok vonalát.

Még nyáron erős sportolás, futóversenyek stb. voltak, de a közeledő tél egyszerre ránk zúdította a gondokat.

A frontokról már régen vártuk a rossz híreket, de azért nem jöttek, s ha mégis, azok is értelmetlenül. A szibériai sajtónak elég volt a helyi hírekről beszámolni. Tele volt nagy reményekkel. Jön Kolcsak, a cár Fekete-tengeri admirálisa, s az ántánt támogatása mellett felszabadítja Oroszországot.

Nem örültünk neki, mert hiszen frontot állít Európa és miközénk. Az első időkben még hittük, hogy a bolsevizmus összeroppan. Az acsinszki példa után nem bízhattunk benne. Aztán megindult Gyenyikin a Volga—Don, Kolcsak Kelet, egy angol—oroszb sereg Arhangelszk vidékéről.

Csak zavaros hírek jöttek a papírhány miatt rosszul nyomtatott lapokon a központi hatalmokról. Török, bulgár összeroppanás, majd a mieinké, a német tengerészlázadás stb. Majd novemberben az ország feldarabolásának megkezdéséről, a köztársaság kikiáltásáról.

A csehek — kik Acsinszkban egy zászlóaljzat helyeztek el, meg kell adni, pompásan adjusztált csapat volt — siettek nekünk tudomásunkra hozni, hogy mekkora terület az övék. A mostani határvonalon kívül Gyöngyöst, Egert, Miskolcot, S-újhelyet is meg akarták szállni a nekünk bemondott térkép alapján.

Tavon százados, ez a víg kedélyű, nagyszerű társalgó közös tiszt leverten jött hozzám: Tanár úr, a Monarchia széthullott. Mi lesz velünk? Bár sajnáltam, mert nálánál különb monarchiai kötésű embert nem ismertem, mégis kissé rosszmájúlag, de szilárd meggyőződéssel feleltem: „Százados úr, a Monarchia széthullott, s azt semmi hatalom föl nem támasztja. De Magyarország egész biztosan újra egy lesz!”

Két dolog őrizte meg lelki egyensúlyunkat ez szörnyű időben. 1. Az orosz sajtó felületessége a nyugat-európai események menetéről. Wilson pontjai együtt jelentek meg a legvésezebb frontösszeomló hírekkel, vagy az újságban szerényen meghűződő hír volt pl. ilyen: a román hadsereg járőrei megütköztek Máramarosban a magyarokkal, s visszanyomták őket. Hogy a spanyol ez évben dühöngött-e Budapesten vagy a következő 1919-ben (ez utóbbit gondolom), nem tudom, de rémes híreket adtak le róla: egész utcák kihaltak szerintük, temetetlenül heverték a hullák. Nagy aggodalommal olvastuk ezt is.

2. Ilyen körülmények között nem maradt más hátra, mint elfoglalni magunkat. Minél nagyobb volt nyomorunk és gondunk, annál testvériesebben összefogtunk. Nagy energiával összehoztuk a színházat, a filharmonikus zenekart, hangversenyeket, előadás-sorozatokat, tábort pénzt stb. Mindez azután 1919 folyamán a legszebben működött is.

Még 1918-ban volt alkalmam néhány jó könyvet megszerezni. Kivált egy fiatal tanárjelölt, Darvas adott rám nézve igen értékes könyveket, így Szinyeyi összehasonlító finnugor nyelvészeti tanulmányát, majd egy grázi tanár indogermán összehasonlító nyelvészetét (mindkettő Göschen kiadványa), ezek az én féktelen nyelvészkedő hajlamomat erősen fékeztek, és reális irányba terelték. Ugyanitt tanultam héberül, szanszkritul, de írásjegyek nélkül, csak a szókincsre ügyeltem. Hasonlóan nagy hatást tett rám egy pompás görög szótár, melyet egy osztrák kollégától kaptam átnézés végett. Hónapokig nézegettem, s a lavka (orosz bolt, helyesebben a parancsnokság engedélyéből a mieink rendezték be) levélpapírjait alaposan megdézsmáltam jegyzetek készítésére.

Mintegy 200 olyan görög szót találtam benne, amelyek teóriámba — turáni vezető elem, turáni intézménynevek a világ összes nemzeteinél — beillettek... [...]

Így teltek napjaink, egyébként minden fizikai vagy hasznos munka nélkül. S mind jobban süppedtünk a szegénység lejtőin. Kezdtem életünket a trogloditáékhoz hasonlítani. Pedig még ekkor jól ment dolgunk, az orosz kincstár túrhető kosztot adott. De szakácsaink mellett nem maradt legényünk, aki a konyhamunkát végezze ingyen, csak a kosztért. Magunknak kellett vizet merni, mosogatni, krumplit hámozni, felváltva a konyhán.

1919 januárjában a csehek voltak Acsinszk urai már; ők felügyeltek ránk is. De Kolcsakék is szervezkedtek, soroztak; s a 20 év körüli fiatalokból ezredet alakítottak s képeztek ki Acsinszkban.

Ekkor végre már pontosabban tudtuk, mi történt otthon. Le voltunk sújtva az ország „végleges” feldarabolása miatt. Emlékszem, mennyire fájt, mikor olvastuk, hogy az oláh király Brassót „örök” birtokába vette.

Vigasztalásul ekkor elhatároztam, hogy tartok egy előadást Magyarország határaitól. Január végén az egyik földszinti nagy teremben csináltak pódiumot (asztalon), s a magyarság zsúfoltan helyezkedett el az ágyakon.

Bevezetésül elmondtam a nemzetiségi kérdés elmérgesítését a határainkon levő nemzeti államok részéről (oláh, szerb, nagynémet, cseh, illetve pánszláv). Ezek ősi mondai, másrészt reális nemzeti alapon nagy étvággal darabolták fel a franciák támogatásával hazánkat. De minél nagyobb az étvágyuk, annál inkább megfekszi a gyomrukat. Nem bánám, ha csak Budapest Pest megyével maradna meg önállóan. A restauráció, az integer Magyarország visszaállítása csak idő és alkalom kérdése.

Először, mert ez a világ legszebb földrajzi egysége, hét táját a hegykösorük, befelé futó vizek, könnyen járható utak, ezeréves közös történelem és közös gazdasági és kultúrkapcsolatok fűzik össze. Elszakíthatják a karddal a hős magyar harcos nép gyűlöletéből akár 2/3-át, egyik utódállam sem tudja olyan szerves egységbe hozni az elszakított területet, mint a mienk volt.

Majd a történelmet vettem elő. Az indogermán népek nem tudták egységbe hozni hazánkat. Sem a római nem lépte át nyugat felől a Dunát, sem a dák kelet felől. Az Alföldünk nem neki való volt. Ugyanez áll a későbbi

germán és szláv népekre. Csak a lovas hun, az avar és a magyar tudta súlypontját az Alföldre helyezni. Hogy ők mennyire urai voltak a síkságnak és a nagy folyóknak, mutatja, hogy a folyam menti törzsek a Duna, Tisza mindkét oldalán helyezkedtek el. Győr, Komárom, Esztergom, Pest, sőt Fehér meye is (az egykori Solttal) a Nagy-Duna mindkét partján terült el, Baranya, Somogy a Dráva, Ugocsa, Szolnok, Csongrád a Tisza, Csanád, Arad a Maros mindkét oldalán.

Anonymus nagyon helyesen tudja, hogy a magyarok az ország belsejének értékes legelőit, földjeit megszállták, a körülvevő őserdőket gyepűkkel (mesterséges erődvonalakkal) zárták el, s azokon csak jól védhető kapukon mehettek ki, viszont az ellenséget feltartóztatták. E kapuk, végvidékek védelmére valószínűleg, úgy, mint a mongolok is csinálják máig, az érdekelt törzsekből s nemzetségekből bizonyos hadiegységeket kirendeltek, amelyek sokszor az előbbi nagyobb egységek nevét kapták. Pl. az Ipoly vidéki gyepűvonal védelmére kirendeltek között megtaláljuk mind a 8 honfoglaló törzs nevét: Megyer, Kürt, Gyarmat, Kér, Keszi, Tarján, Jenő, Nyék, sőt Kabar (Koar) is.

Az egyes törzsek között már csak néhányat, pl. a Sió mentén, Árpád határa mentén van Nyék, Kér, Keszi, Jenő és Megyer. Nem tudom, Komárom a szláv komárno = szúnyogos-ból ered-e vagy inkább a Kabar név török genitívuszából: *Kabor-um* (a b = m-mé lehet).

Ugyanígy látjuk a Nyitra völgyén és számos más helyen, ezeket pótolják sok helyt a *besenyők*, akiket rendszeren gyepüelvékre telepítenek, de magyarok közé.

Ilyen mongol telepítési móddal tudom csak elképzelni, hogy a határokon belül minden magyarrá lett e nemzetben, főleg, mikor a kereszténység közös templomba hozta össze őket. Az Árpád-kori magyarság nem csak mint politikai nemzet egységes, hanem nyelvileg is annak indult.

A XI. század végén Szt. László, Kálmánnal megindul a Gyepüelve megszállása. Ki egész a kapukig mindenütt magyar urak, intézmények. De nyomukban az erdőt irtó szászok, az erdőmunkás és pásztor tótok, rutének és oláhok is megjelennek, csakúgy, mint délnyugaton a horvátok, vendek.

De míg a XII. század polgárháborúi, majd a rémes tatárjárás főleg a magyart ritkítják meg, addig a középkori nehézkes adminisztráció a helyi szabadságokat szerzi meg az egyes nemzetiségeknek a Gyepüelven, s eredmény az lett, hogy ott a magyarság terjeszkedésének határt tudnak szabni. Hiába jött a XIV. és XV. század magyar föllendülése, a szász német városok, a tót, rutén, oláh és délszláv nemzetiségek előőrsei, ha még keskeny tömegekben is, biztos alapját vetették meg létüknek.

Ehhez vegyük az utolsó török népet, az oszmánt, mely határait majdnem a magyarság egész tömegére rávetette, s úr lett a Kárpátok vízválasztójáig. A magyarság számban megfogyott, a török kiűzése után már nem tudott mást, mint Nagy-Magyarországa régi kereteit visszaállítani, de fajilag kisebbségbe jutott a behatolt nemzetiségekkel, és egy idegen dinasztia birtokaival alkotott egy hatalmas birodalmat. A magyarság nem nyugodott, s óriási akaraterevével igyekezett előbb a szabad, majd a modern Magyarországot megteremteni. Már bizhatott a sikerben, mikor érte a világháború. Ebben elbuktunk, de a hazánkat alkotó földrajzi és történelmi erők, a magyarság élni akarása előbb-utóbb — ha nem is a régi formájában — újra egyesítik majd a Szt. István koronájának területeit.

Nagy érdeklődéssel hallgatták, sokszor zajosan közbeszóltak, ha a nemzetiségek jogait, vágyait emlegettem.

Alig múlt el egy-két hét, már hallottuk, hogy Krasznóarszokban a csehek valami 20 magyar foglyot, köztük 3 tanárt, akik egy Magyarország helyreállítását célzó egyesületet alapítottak, s másokat szocialista előadásokért hadbíróilag agyonlővettek.

Ez engem is megrémített, s végleg lemondtam minden szereplésről. A tél folyamán tartottam legénységi állományunknak magyar történelmi előadásokat, ugyancsak átvettem még nem érettségizett tisztekkel (10–12-vel) az egész történelmi anyagot. Most már megállt a szellemi élet annál is inkább, mert valahonnan a tyurma felől állandóan hallatszott reggelenként a kivégzések sortúze. Elfogták Kiss patikust is, és valami 8 társával kivégezték.

Egy magyar kommunistát a táborból menekülés közben lőtték agyon. Nem tudom, nem az volt-e, aki az állomáson beszélt nekem az orosz szökevények agyonlövéséről, s akit — legnagyobb rémületemre — a nyári furdéskor éppen az én négyes soromban pillantottam meg. Köszöntünk, de nem szóltunk semmit, mert nem lehetett ott, e vegyes társaságban szólni.

A szellemi élet befagyott, nem csak azért, mert a csehek ültek nyakunkra, nem csak a fájdalom miatt, hanem a szegénység miatt is.

Egyelőre mint lezúllott urak éltünk hitelből, vártuk, hogy majd csak vége lesz, s minden erőnket a színházra, annak látogatására foglaltuk le. Szerencsére, az orosz művelt családok lehetővé tették, hogy ruhatárunkat az új primadonnák, sztárok részére fényessé tegyünk. De erről később.

Toborzás erővel a különféle légiókba

A szovjet bukása óta nem csak ellenséges nyomásnak voltunk kitéve a volt magyar s osztrák kommunisták miatt, hanem ránk vetették magukat a hódítók (az utódállamok) képviselői, s igyekeztek a náluk illetékes hadifoglyokat légiókba megnyerni.

Legerőszakosabban csinálták ezt is a csehek. A szláv nevű hadifoglyokat halálos fenyegetéssel kényszerítették belépésre. Az I. emeleti kőlakatánya város felőli végén üres legénységi termek voltak. Egyszer bementem körülnézni, nem találnék-e valamit — főleg rongyokat. Kutatásom elég eredményes volt, mikor egy cseh katona fegyvertelenül bejött. Mikor megtudta, hogy magyar vagyok, elkezdett panaszkodni, hogy ő tót származású ugyan, de mindig jó viszonyban élt a magyarokkal (valahol Léva tájára helyeztem faluját). Sohasem állt volna be a csehek közé, ha erőszakkal nem kényszerítik. Egyenesen azt mondták neki, válasszon: beállni a cseh légióba vagy főbelövés. Ugyanezt hallottam magyar anyanyelvűekről is, akik felvidéki illetőségűek.

De legfelháborítóbb volt egy Kuchár nevű magyar festő, tartalékos hadnagy esete. Az ágya éppen az enyém közelében volt. Egyszer csak parancsot kap, hogy jelentkezzen a parancsnokságon. Ott minden további nélkül befogták, s elvitték Tomszka — még a holmija is ott maradt nálunk. Pár hét múlva visszahozták, de csak a holmijáért engedték be, aztán büntetésül Irkutszkba szállították. Elmondta, hogy Tomszkaiban Gajdáék felszólították, hogy mint felvidéki tót tiszt álljon be közéjük. Ő tiltakozott, mert igaz, hogy tót származású, de iskoláit Budapesten végezte, magyarok a legjobb barátai, s ha hazajut, Budapesten telepszik meg. Dühösen fenyegették még halállal is, mi-

kor nem engedett, Gajda 25 botot vágatott rá, mint fajának árulójára. Sirva emlegette, hogy ezt a megalázást nem fogja soha elfeledni. Elképedve, őszinte rokonszenvvel hallgattuk, s ugyancsak fokozta a bennünk már amúgy is erős csehgyűlöletet. Újra elvonult előttünk nagy megalázásunk Acsinszk II-ben, az a számos hír, hogy még kórházi beteg magyarokat is — a kapun kívül egy közeli lavkába menet — csehek megölték.

Viszont a tisztikarból voltak olyanok, akik szívesen csatlakoztak volna a csehekhez, mikor híre jött, hogy ők a Csendes-óceánon át hazajutnak. Ezek közé tartozott a morvaországi alezredes, volt transzportparancsnokunk és egy Simkó nevű osztrák—magyar százados. Ez régebben daurijai táborparancsnok volt, s a magyarok iránt eléggé ellenséges indulatúnak mutatta magát. Mikor hallotta, hogy a csehek Tokajt is, az ő szülővároskáját elfoglalták, azonnal jelentkezett. Csak néhány hétre derült ki, hogy Tokaj nem a cseheké. Ettől kezdve Simkó kénytelen volt a magyarokhoz húzni.

Az olaszokat, oláhokat is kezdték gyűjteni, de azt nálunk alig vettük észre. Már feltűnőbb volt a szerb légió, mert 1919 folyamán egy szerb vajda is odakerült kétes hírű csapatával. Néhányszor színről színre láttam. Itt egy fájó sebet ütött lelkünkön, hogy egy torontáli zsidó tisztársunk jelentkezett a szerb parancsnoknál, s pár hónap múlva eljött közénk némileg mentegetni magát, másrészt szerb tiszti egyenruhájában eldicsekedni, hogy mint gazdasz-tiszt, milyen jól él, mennyi mindent rekvirál az orosz falvakban.

Ez az egyetlen eset, hogy magyarországi tiszt közülünk megtagadta magyarságát.

Egyébként a csehek és egyéb légiók már a Kolcsak-rezsim alatt teljesen népszerűtlenné lettek a lakosság előtt. Főleg azzal, hogy mindenütt a vasútvonal mentén, tehát a legjobb helyeken tartózkodtak, nyugati igényeikkel ugyancsak kifosztották a lakosságot. Meg is gyűlölték a pánszláv „testvért”, még a magyar kommunistánál is jobban.

Ennek Acsinszkban is volt nyoma. Egyik orosz szolgálatban levő emberünk mesélte, hogy 1919 nyarán a kis erdőn (a gorodok és Csulim között) mulatságot tartott az orosz ezred tisztikara, melyen a csehek is megjelentek. De úgy összevesztek, hogy fegyverrel támadtak egymásra, hajszálon múlt, hogy véres harc nem tört ki köztük.

Nem is írtak ettől kezdve a csehekről jót az orosz lapok. Annál inkább tettek célzásokat vlagyivosztoki behajózásuk idején az elrablott kincsekre, a cserbenhagyott orosz osztagokra stb.

Szibériában a cseh testvért egy emberöltőre legalább meggyűlölték.

Zsidókérdések

A magyar törvény nem ismert zsidó nemzetiséget, csak vallást, és mint ilyen, hosszas fejlődés után teljesen egyenlővé lett a többivel. A zsidóság teljesen be is olvadt a magyar társadalomba, s intézményei a magyarosodást előmozdították. Bár bizonyos ellentétek fennálltak a „zsidók” és „magyarok” között, külön szervezett antiszemitizmusról, mint Bécsben (Luegerék), vagy összes nemzetiségeinknél, sohasem volt szó. A fronton a zsidóság — főleg a tisztikar — éppúgy viselkedett, mint a többi. Hogy a zsidó a világháborúban inkább a külföldi kapitalizmus harcát látta, s nem egyúttal a magyar nemzeti érdeket is; hogy hamarabb lett beteg, vagy igyekezett a veszélyesebb

szolgálatból menekülni, ez feltűnhetett kissé már antiszemita érzésű társunknak, de nagyjából ez közös volt minden felekezettel.

A fogságban egy olyan társadalomba jutottunk, mely a zsidót nem mint felekezetet, hanem mint fajt, éspedig ártalmas, önző, gyűlölt fajt kezelte.

Már Kijevben az a hír járta, hogy a zsidókat külön táborokba gyűjtik, erre sok magyar tiszt letagadta zsidó vallását (pl. Neuwelt Emil), nehogy elszakítsák a magyaroktól.

A szibériai fogolytáborokban azonban fokozatosan a zsidók mégis külön-külön csoportokba kerültek, bár speciálisan a magyar zsidók folyton törekedtek arra, hogy a magyarokkal együtt maradjanak szállás, koszt s szórakozás stb. dolgában. Nem is volt baj egészen Acsinszkig a zsidókkal. A zsidókérdést nem csak az oroszok, hanem a törökök is siettek kiélezní. Egyszer elővettek engem is, azt kérdezve: Lehet-e zsidó magyar? Mikor igennel feleltem, nevettek, azt ők el sem tudták képzelni. Hiába mondtam, hogy a nemzetiséghez, fajisághoz külön nyelv is kell, a zsidók pedig, legalább a mieink, nem tudnak héberül, sem „jiddisch”-ül, mint az orosz zsidók. A török tiszték közé nem kerülhetett zsidó. Ugyanez az eset volt tényleges tisztjeink között, akik szinte ridegen távol tartották magukat a zsidóktól. Nekem sohasem volt antiszemita hajlamom, mindig a háború előtt s alatt voltak igen kedves zsidó barátaim. Meglehetősen nehéz volt tehát a kisebb-nagyobb antiszemita kitöréseket hallgatni.

1919 nyarán — júniusban tán — vagy 50—100-unkat az oroszok a város egyik üres elemi iskolájában helyeztek el. Sok zsidó jelentkezett. Én is, főleg azért, hogy a tömeglakástól szabaduljak. (Nem tudom, mikor történt, de egyik éjjel az alattunk levő muszkaörség egyik tagjának fegyvere elsült, s kettőnk ágya közt haladt el a golyó). Másrészt ekkor már erős horkolásom miatt többször felébresztettek szomszédaim, akik éppen érzékenyebb színészek voltak. A folyami fürdőt sem sajnáltam, mert az örök időnként lőttek, hogy figyelmeztessék a határvonalakra az 500—1000 főnyi jókedvű társaságot. Többen bele is fulladtak a sebes vízbe.

Ott tényleg kényelmesen elhelyezkedtünk priccseken, csak az udvar volt keskeny, még inkább a klozet ronda.

Itt zsidó társaim mutattak egy irkutszki cionista újságot, mely felszólítja a zsidó foglyokat, hogy ők is alakítsanak „zsidó légiót”. Lembergben, sőt több magyar városban is (Nagyváradot is említette) van már.

Jellemző, hogy zsidó társaimnak eszébe sem jutott, hogy belépjenek a légióba, de az acsinszki zsidó hitközség hatása erősen meglátszott rajtuk. Kaptak tőlük pénz- és ruhasegélyt. Egyik fiatal zsidó ismerősöm, azt hiszem, Ulmann nevű, ott nagyobb társaság előtt hitet tett zsidó cionizmusáról. Nevetve említette, hogy mint nagykőrösi diák március 15-én szavalta a Talpra magyart, s már akkor érezte, hogy ez mennyire helytelen, sőt komikus lehetett. Egy ceglédi öreg ügyvéd barátom, dr. Halász (Sándor?) egyszer csak zsidó nyelvtant kezdett tanulni, mert mégis csak furcsa, hogy gyerekeit nem tudja „anyanyelvükre” tanítani.

A zsidók ekkor már majdnem teljesen külön helyezkedtek el az egész táborban. Alig néhány, mint Török, szolnoki bíró, Vészi, ügyvéd stb. tagadták meg a cionizmust, viszont egyik legtehetségesebb magyar zsidónk, Gara (aradi ügyvéd) egészen bedőlt nekik, s hamarosan udvarolni kezdett egy zsidó családnál.

Az acsinszki zsidó hitközségről még egy adatot kell megemlíteni. Mikor Kolcsak megjelent Szibériában, a zsidó hitközség sietett üdvözölni az elsők között, és mikor megbukott, ők voltak az elsők, akik a szovjetet üdvözölték. Személyesen bejártam a legtöbb zsidó családhoz később, mondhatom, igen jó módú, összetartó, s aránylag művelt elemet képeztek.

Hogy mikor történt 1919 folyamán, nem tudom, de egyszer antiszemita társaink egy aláírási ívet csináltak, és hozzám hozták az elsők közt, hogy írjam alá. Én azzal tagadtam meg az aláírást, hogy van nekünk elég bajunk, nem akarom még azzal tetézni, hogy zsidó társainkat „bojkottáljuk”. Szerencsére, nem is lett a zsidó bojkottból semmi, de az ellentét megmaradt, a filozemita érzésem nekem is megingott, sőt később a kommunisták idején meg is szűnt. A zsidók magyarságában én nem bíztam többé.

Színház, koncert, kávéház

1918—19 telén már teljes erővel működött a magyar tiszti színház. Volt ott régebben is osztrák és magyar legénységi színház-barakk, azt a parancsnokság engedélyével megszerveztük magyar tiszti színháznak, míg a németek csináltak egy külön osztrák—német tiszti színházat.

Mivel nagyszerű zenekarunk, karmestereink akadtak, főleg az operett járta. Úgy látszik, a Vöröskereszt útján vagy az oroszoktól sikerült megszerezni a hangjegyeket, betanították. Képzett színész, sőt primadonna is akadt. Az első jól sikerült darab — ha jól emlékszem — a Bakkara volt. Néhány személy kellett hozzá, díszlet, amelyre kitűnő festőművészünk akadt. (A neve nem jut eszembe, pedig már itthon is csinált kiállítást. A főrendező Kaldrovics barátom volt.) A Bakkara főszereplője, Kossa nagy feltűnést keltett játékaival.

Aztán, ha nem csalódom, a Gülbaba „premierje” következett. Itt Rajnis énekére emlékszem: „Daru madár fenn az égen, hazafelé szálldogál...” Mindenki zokogott a sötétben, de elcsuklott a szereplők hangja is. A „János vitéz”, különösen a Bagó éneke a Kék tónál valóságos kéjelgés volt a fájdalomban.

Majd vidámabbak is jöttek, a Leányvásár, a Hálókocsik ellenőre. Többre nem is emlékszem. Sokkal több darab nem is igen volt, mert hetekig tartott az előkészület egyre, ezen tanultak meg varrni, festeni, rendezni, míg minden készen volt. Egyik legnagyobb feladat volt két színpadi lámpát összehozni, még inkább a belévaló petróleumot. Ehhez már a táborparancsnok s a gorodoki tiszti kolónia asszonyainak szíves támogatása kellett. Bizony, az első sorokat nem egyszer orosz tiszti egyenruhák és párizsi divatú női toalettek foglalták le aránylag jó pénzért — többször fogatokon jöttek a táborba, míg a hátulso helyeket potom árért mi kaptuk. Aki csak tehette, elment színházba, már csak azért is, mert otthon a barakkban sötét volt, egyes társaságoknak volt csak valami miniatűr lámpájuk vagy madzaggyertyájuk. A vacsorát is már fél 4-kor kaptuk (ebédet fél 11-kor) a világítás hiánya miatt, így is senki sem lehetett biztos, hogy egy bogár — mellyel a barakk-konyha kéménye kívülről borítva volt (sokezernyi) — nem hullott-e bele.

A színház volt a mi életünk fényessége, beleolvadás az otthonba, érzésben összeforrás a családdal, s elfeledése a sötét gondoknak.

Színészeink, zenészeink a legnépszerűbb emberek lettek. Góth, mint pri-

madonna, táncra, női külsőre kiváló, még a dala ellen sem volt különösebb kifogás, Rajnis, Bozsó Náci, Kovranek, Kossa elsőrendű színészek lettek. Akárhányszor hallottuk a megjegyzést, ennél jobban legföljebb a fővárosi színházak tudnák adni.

A színészekről, színházról azért meglehetősen távol éltem, sok érdekes dologra azért nem is emlékszem.

Még egy igen fontos koncertet említek föl. Egy bécsi karmester — nevét persze nem tudom már — el volt ragadtatva a magyar zenétől, indítványozta, hogy csináljunk egy koncertet, amely a magyar zene fejlődését tüntetné fel egy igen ügyes felolvasás, mint konferánsz, keretében. Volt benne énekkar — részt vettem én is —, mely néhány hatásos gregoriánus éneket („Oh, hol vagy magyarok...”) majd Boldogasszony Anyánk stb. egyházi énekeket, népdalokat adott elő, a többi a zenekar, tárogató stb. pótolta.

Fényes ünnep volt ez, meg kellett ismételni. Lehet, hogy rosszul emlékszem, de mintha Rajnis írt volna egy hatásos kuruc jelenetet, melynek főszerepét maga a szerző játszotta. Az is megragadta a foglyok lelkét, hiszen a búcsú a hazától, a szent honi rögtől, s annak újra visszaszerzése volt a tárgya.

Dalaink közül is azok voltak a népszerűbbek, amelyek az otthonra vonatkoztak. Én legjobban szerettem ezt:

Daru madár fenn az égen
Hazafelé szálldogál,
Vándorbottal a kezében
Szegény legény meg-megáll.
Daru madár ha lehet
Vidd el ezt a levelet,
Mondd meg az én galambomnak,
ne sirasson, felejtsen el — engemet.

Nyomorúságomat meg egy másik dallal fejeztem ki:

Ciprusok közé,
A temetőbe,
ki-kijárok,
Kalapom mellé
Tűzők egy-két szál
Sírvirágot.
Ki tudja,
kinek Álma
nyugszik Bokrétámon
De azt tudom,
hogy Boldogtalanabb
nem volt nálam.

Egyébként a kávéház olcsó kávéja, s időnként „cigány” zenekara (tisztekből) gondoskodott arról, hogy kisírjuk magunkat. Sohasem láttam szomorúbb társaságot, de azért bohémebbet sem, mint ez a barakkbeli kávéházé. Sűrű füstben, gyenge világítással, kísérteties sápadt, szomorú arcok, rossz fekete, tőzsdei élénkség, jövés-menés: íme a füstös kávéház főbb vonásai.

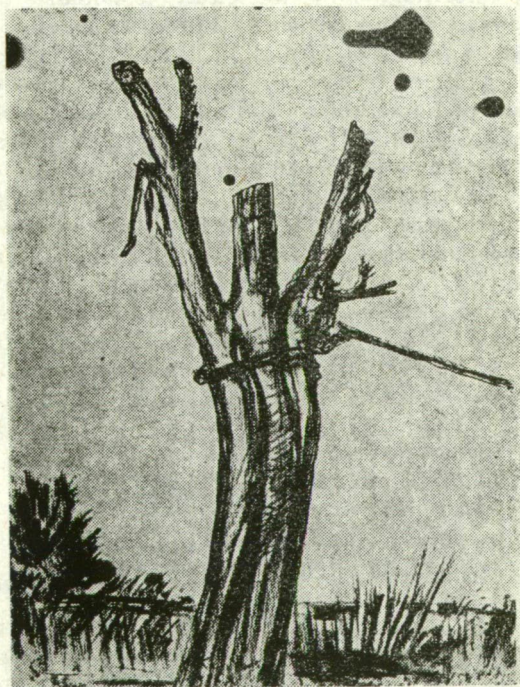
Egyik tehetséges zenészünk itt szokta az asztalon vágni dohány szárából a mahorkáját, majd cigarettát sodort újságpapírosban, elszívta s aztán előlről kezdte.

Itt bukkan elém egy érdekes tengerészarc, Tóth, szegedi fiú, ki előadást is tartott tengeri útjairól, egy másik jóképű magyar férfiú, gazdatiszt, aki a karakul juhok tenyésztéséről és prémjéről beszélt. Váczi mester finom arca is itt bukkan elém, aki ekkor ment el Krasznojarszk felé egy fatelepre üzletvezetőnek, később a vörösök alatt (1920-ban) a Volga felé gazdának.

Istenem, mennyi tehetség, mennyi ágrólszakadtság a mi kis acsinszki táborunkban!

NÉMETH JÓZSEF (1873—1946) tanár, Németh László édesapja. 1898—1911 között írt *Naplóját* a Forrás 1984. 7—8—9-es számában adta közre e sorok írója. Akkor nem volt lehetőségünk hétéves, 1914—21. közötti oroszországi hadifogságáról 1930—31-ben írt visszaemlékezésének közlésére. Az említett *Napló* és a *Hét év* című emlékezés teljes szövegét a Magvető Könyvkiadó jelenteti meg, itt a terjedelmes emlékirat részletét közöljük.

FÜZI LÁSZLÓ

KUSZTOS ENDRE GRAFIKÁJA